

Участь дітей-солдатів у бойових діях у зоні проведення антитерористичної операції

Participation of child soldiers in hostilities in the antiterrorist operation zone

Марія Чеховська, Ірина Ничитайло

Ключові слова:

неповнолітні, діти-солдати, бойові дії, кримінальна відповідальність.

Key words:

minor, child soldiers, military operations, criminal liability.

У березні 2014 року відбулася анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та її збройна агресія в окремих районах Донецької й Луганської областей із квітня того ж року. Уже восени 2014 року в засобах масової інформації Російської Федерації та сходу України почали з'являтися матеріали щодо участі в бойових діях з боку так званих «Донецької народної республіки» (далі – «ДНР») і «Луганської народної республіки» (далі – «ЛНР») дітей і підлітків. Разом із тим міжнародне гуманітарне право та національне законодавство України категорично не допускають участь неповнолітніх, або дітей-солдатів, у збройних конфліктах.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вперше в Україні з огляду на ситуацію, що склалася, визначити рівень відповідності вітчизняного законодавства правовій реакції на факти вербування, залучення або втягування неповнолітніх чи малолітніх осіб до ведення бойових дій, учинення диверсій чи терористичних актів у зоні проведення антитерористичної операції, а також окреслити напрями державної політики у сфері запобігання вказаним фактам.

Здійснюючи протягом двох останніх років збройну агресію проти України, Російська Федерація активно залучає всі засоби та методи ведення гібридної війни. Особливо незахищеними в цій ситуації є діти й підлітки. Мова йде не лише про забезпечення безпеки зазначеної категорії осіб, що перебувають у зоні проведення антитерористичної операції, адже за даними урядових джерел, за час воєнної агресії Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях станом на початок червня 2016 року загинуло 68 дітей і поранено 186¹. Небезпечними є також підготовка та залучення дітей і підлітків безпосередньо до здійснення терористичної діяльності. На сьогодні не існує навіть приблизної статистики щодо кількості дітей, котрі беруть участь у збройному конфлікті проти України з боку так званих «ДНР» і «ЛНР».

Єдине, про що свідчить аналіз інформаційного простору Російської Федерації й зони тимчасової окупації Луганської та Донецької областей, – це те, що активно залучати дітей і підлітків до лав незаконних збройних формувань почали із 2015 року. Зазначимо, що мова йде не лише про створення проросійських військово-патріотичних об'єднань, де дітей навчають, зокрема, тактики ведення бою, здійснюють стрілецьку та снайперську підготовку, а й про залучення дітей до незаконних збройних формувань як «синів полку». Зазначимо, що вербовка й експлуатація дітей спрямовані також на їх залучення до контрабанди, зокрема, наркотичних засобів через визначені пункти пропуску, збору розвідувальної інформації, у тому числі встановлення GPS-маяків, заняття проституцією².

Загалом формується система з ідеологічної обробки, підготовки та подальшого залучення дітей і підлітків до проведення бойових дій і терористичної діяльності проти України. Наголосимо, що прикладом дієвості таких заходів є аналогічний досвід відомих терористичних організацій, таких як «Ісламська держава», «Аль-Каїда», «Талібан».

¹ В Минске стороны договорились сотрудничать с ЮНИСЕФ по вопросу детей в зоне АТО [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sensor.net.ua/news/391399/v_minske_storonu_dogovorilis_sotrudnichat_s_yunisef_po_voprosu_deteyi_v_zone_ato_sayidik.

² Зубченко С. Діти війни: як Росія залучає українську молодь із тимчасово окупованих територій до терористичної діяльності / С. Зубченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/diti-viyni-yak-rosiya-zaluchaye-ukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriy-do-teroristichnoyi-diyalnosti.html>.

За сприяння Фонду з прав людини Міністерства закордонних справ Нідерландів у 2015 році було проведено дослідження на тему «Ситуаційний огляд дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні», в якому окремий розділ присвячено можливості залучення до військової служби дітей із 17 років і наявності дітей-солдатів³. Зауважимо, що іноземними дослідниками визначається, що діти-солдати – це «особи допризовного віку, які є членами або приписані до збройних сил країни або до будь-яких інших регулярних або нерегулярних озброєних формувань або груп і які беруть або не беруть участі в збройному конфлікті»⁴. Наголосимо, що конкретних цифр і фактів у дослідженні не приведено, але підкреслюється недосконалість вітчизняного законодавства стосовно виконання рекомендацій Комітету ООН із прав дитини.

Зазначимо, що світова спільнота категорично реагує на вказані протиправні дії. Так, у статті 4 факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, що ратифікований Верховною Радою України 23 червня 2004 року, зазначається, що «збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку»⁵.

Загалом у Паризьких принципах з питань дітей, що беруть участь у збройних силах або збройних групах, під дитиною, яка пов'язана із зазначеними об'єднаннями, «розуміється будь-яка особа, котра не досягла 18-річного віку, нині або раніше завербована чи використовувалася збройними силами або збройними групами в будь-якій якості, включаючи дітей – хлопчиків і дівчаток, які використовуються як бійці, носильники, розвідники або в сексуальних цілях, але не обмежуючись ними»⁶.

Використання дітей і підлітків як солдат заборонено міжнародним гуманітарним правом, зокрема Конвенцією ООН про права дитини. Крім того, вербування та використання дітей, котрі не досягли 15-річчя, для участі у військових діях є військовим злочином, відповідно до пп. XXVI п. 2 (а) ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Водночас у засобах масової інформації, у тому числі з боку Російської Федерації та квазідержав «ДНР» і «ЛНР», періодично з'являється інформація про пряме або опосередковане використання неповнолітніх у ході ведення бойових дій чи підготовки дітей до участі у збройному конфлікті. Так, у листопаді 2014 року журналіст Russia Today Грем Філліпс (Graham Phillips) брав інтерв'ю в 15-річного Андрія Івахно, який допомагає бойовикам батальйону «Восток» на їхній базі та проходить курс навчання навичок ведення бою та поведіння зі зброєю⁷. Другий підліток у складі батальйону керує арсеналом зброї.

Новинний сайт так званої «ДНР» у листопаді 2015 року зазначав, що представники інтернаціональної бригади «П'ятнашка» проводили військово-патріотичну підготовку школярів Донецька, де юнаків навчали вміння користуватися, зокрема, АК, АКМ, АК-74⁸.

На відеоканалі бойовиків News-Front у червні 2016 року було опубліковано сюжет щодо проходження школярами з окупованої частини Луганської області підготовки в оборонно-спортивному таборі «Гвардеєц» Міноборони Російської Федерації, що розташований у російському місті Пенза⁹. У сюжеті школярі розповідають, що їх навчають збирати й розбирати автомат Калашникова та пістолет Марголіна, стріляти із цих видів зброї, кидати гранати тощо.

Крім того, у Звіті Державного Департаменту США (The United States Department of State) від червня 2016 року наголошується, що українському уряду стало відомо, що в складі дитячого батальйону, зо-

³ Ситуаційний огляд дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://issuu.com/crc-ngo/docs/65609ac81f7814>.

⁴ Вісник ДКВС. Діти-солдати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mercury.ethz.ch/bg_ChildSoldiers.

⁵ Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23 червня 2004 року № 1845-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

⁶ The Paris Principles. The principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples_EN.pdf.

⁷ Школьники Донбасса взяли в руки оружие, чтобы защищать Родину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraina.ru/news/20141106/1011093369.html>.

⁸ Сводки ополчения Новороссии (15.11.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-news.su/svodki-opolcheniya/84865-svodki-ot-opolcheniya-novorossii-15112015.html>.

⁹ Школьники «ЛНР» проходят военную подготовку в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ghall.com.ua/2016/06/26/shkolnyky-lnr-prohodyat-voennuyu-podgotovku-v-rossyy-vydeo/>.

крема «Батальйону імені Святого Георгія Побідоносця», є діти віком 12 років¹⁰. Набір дітей до батальйону бойовики здійснювали на території, що не є підконтрольною Українській державі, і в місцях, де уряд не в змозі забезпечити національні та міжнародні норми заборони участі й використання дітей у збройних конфліктах.

За повідомленням різних джерел, зокрема Моніторингової місії ОБСЄ в Україні, станом на червень 2016 року діти у віці близько 15 років продовжували брати участь в активних діях у складі комбінованих російсько-сепаратистських сил на сході України. З боку останніх фіксувалися повідомлення, що діти у віці від 15 до 17 років активно залучалися до участі у воєнізованих молодіжних групах, де навчалися використовувати й застосовувати зброю. Більше того, неповнолітнім, котрі досягли певних успіхів у навчанні, було запропоновано сформувати власні бойові підрозділи, зокрема розвідувальні та диверсійні батальйони, і розпочати підривно діяльність. У звіті Державного департаменту США також наголошується, що проросійські сепаратисти продовжують використовувати дітей як інформаторів і «живих щитів».

Однак варто наголосити, що ще у 2015 році, за даними прокуратури Донецької області, відбувся суд над 8 підлітками, які вступили до лав так званої «ДНР», тоді як із початку 2016 року було засуджено 7 підлітків. Представниками обласної прокуратури наголошується, що 5 неповнолітніх, які добровільно вийшли з «ДНР» і здалися українським правоохоронцям, звільнили від кримінальної відповідальності, а 2 підлітків засудили до позбавлення волі з випробувальними термінами¹¹. Станом на кінець травня 2016 року в прокуратурі Донецької області перебувало ще 2 кримінальних провадження на стадії досудового розслідування проти підлітків за їх співпрацю з «ДНР». Загалом під час своєї служби в «ДНР» підлітки, як правило, охороняли захоплені будівлі та прилеглі до них території, чергували на блокпостах, а також були задіяні в перешкоджанні діяльності співробітників правоохоронних органів України й військовослужбовців Збройних Сил України, задіяних у проведенні антитерористичної діяльності.

Наголосимо, що ст. 30 «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах» Закону України «Про охорону дитинства» забороняється «участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни»¹².

Також вітчизняне законодавство регламентує відповідальність за ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» Кримінального кодексу України, а саме: наголошує на покаранні за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми», що карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років¹³.

Разом із тим не можна не сказати й про встановлення кримінальної відповідальності, відповідно до чинного Кримінального кодексу України, для осіб, котрі вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років за диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114); терористичний акт (ст. 258); пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277); посягання на життя представника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовця (ст. 348) тощо.

Отже, вітчизняне законодавство потребує вдосконалення в частині встановлення як кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у воєнні дії, так і відповідальності самих неповнолітніх за участь у бойових діях. Ми пропонуємо доповнити ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» такою фразою: «Жорстке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, **вербування, залучення або втягування неповнолітніх або малолітніх осіб до ведення бойових дій, учинення диверсій або терористичних актів**, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на

¹⁰ Trafficking in Persons Report (June, 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.state.gov/j/tip.

¹¹ За співпрацю з ДНР за два роки засуджені 15 підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3686871-za-spi-pratsui-z-dnr-za-dva-roky-zasudzheni-15-pidlitkiv>.

¹² Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page2>.

¹³ Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також відання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років».

Крім того, вважаємо за потрібне доповнити п. 2 ст. 22 «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність» Кримінального кодексу України таким переліком: «... перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (стаття 114¹), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (стаття 263), масові заворушення (стаття 294)».

Також доцільним, на нашу думку, є доповнення ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» Кримінального кодексу України окремою частиною, зокрема 304¹ «Втягнення неповнолітніх і малолітніх осіб у злочинну діяльність незаконних воєнізованих чи збройних формувань», яка б передбачала відповідальність за втягнення неповнолітніх і малолітніх осіб у злочинну діяльність незаконних воєнізованих чи збройних формувань, використання їх у збройних конфліктах інших держав, у військових конфліктах чи діях, у незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Доречно передбачити значний строк позбавлення волі як покарання за такі дії.

Зазначимо, що в травні 2015 року відбулося засідання Експертної ради з питань дотримання прав дитини при Представникові Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності Оксани Філіпішиній, де обговорювалося питання захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту. Також було представлено попередні результати проекту «Захист прав дітей-учасників збройних конфліктів в Україні», які визначаються авторами у виявленні таких проблем, як, зокрема, «порушення права дітей-учасників збройних конфліктів на соціальний захист», порушення права дітей на отримання підтримки від держави та право дітей на освіту¹⁴. На жаль, вказане наочно демонструє некоректне застосування термінів, зокрема «діти-учасники збройного конфлікту». Іншими словами, важливо розрізнити терміни «дитина-жертва» й «дитина-учасник», що, на нашу думку, має бути закріплено у вітчизняному законодавстві.

Загалом нам видається необхідним проводити заходи із запобігання вербуванню, залученню або втягуванню неповнолітніх чи малолітніх осіб до участі у військових конфліктах або діях. Важливим є підвищення рівня обізнаності, зокрема, серед представників збройних сил, правоохоронних органів, громадських організацій і пересічних громадян щодо положень Факультативного протоколу, Паризьких зобов'язань і керівних принципів, а також інших стандартів захисту прав дітей у військових конфліктах. Особливої актуальності зазначене питання набуває стосовно інформування громадян, які перетинають кордони неконтрольованої території Донецької та Луганської областей, зокрема й на контрольних пунктах в'їзду-виїзду, щодо кримінальної відповідальності за дії, які класифікуються як вербування, залучення та втягування дітей до участі у військових конфліктах чи діях. Відповідно до зазначеного, необхідним є за умови державної нормативно-правової та адміністративної підтримки створення спеціальних превентивних програм, що сприятимуть запобіганню і припиненню участі дітей і підлітків у бойових діях.

Іншою складовою державної політики у сфері запобігання залученню неповнолітніх до бойових дій у зоні проведення антитерористичної операції на сході України є проведення відповідного моніторингу, тобто здійснення систематичного збору даних щодо різних аспектів участі дітей у бойових діях, скоєних правопорушень стосовно них і, відповідно, скоєних ними. Важливим у цьому напрямі є не лише фіксування, а й оприлюднення, у тому числі й у міжнародному інформаційному просторі, фактів вербування та використання дітей-солдатів. Із цією метою, на нашу думку, має бути створений механізм виявлення, зокрема, у відкритих джерелах, а саме: у засобах масової інформації, соціальних мережах, спеціалізованих форумах і блогах тощо, матеріалів щодо підготовки та залучення дітей і підлітків безпосередньо до здійснення терористичної діяльності, втягнення їх до ведення бойових дій.

Поширеним засобом міжнародного гуманітарного права в запобіганні й припиненні використання дітей-солдатів є застосування економічних санкцій проти груп людей та окремих громадян, які вчиняли зазначену протиправну діяльність, що також може бути реалізовано в рамках вітчизняного правового поля.

Не менш відповідальним питанням є вирішення надалі проблеми роззброєння, демобілізації й реін-

¹⁴ Питання захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту – на контролі Омбудсмана і громадськості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/all-activity/6515-zn-pitannya-zaxistu-prav-ditej-v-umovax-zbrojnogo-konfliktu-na-kontroli>.

теграції для дітей-солдатів. Уже на сьогодні необхідною є розробка спеціалізованої офіційної програми на рівні держави, а також системи моніторингу ступеня її реалізації.

Підсумовуючи, зазначимо, що воєнна агресія Російської Федерації проти України на території Донецької та Луганської областей сформувала незвичайні для нашої держави гуманітарні проблеми, зокрема вербування й залучення до бойових дій дітей і неповнолітніх; активну пропаганду початкової військової підготовки серед школярів із акцентом на належності так званому «руському миру»; використання територій шкіл, садочків і лікарень у військових цілях.

Зважаючи на непідконтрольність окремих районів Донецької та Луганської областей владним структурам, можемо констатувати, що відсутня можливість контролю й реагування на протиправні дії з боку терористичних організацій, які діють на зазначеній території. На сьогодні засобом протидії зазначеним негативним тенденціям є виявлення та фіксація вказаних дій, їх оприлюднення, розробка алгоритмів і механізмів реалізації заходів із інформування громадян щодо протиправності втягнення неповнолітніх і малолітніх осіб у злочинну діяльність незаконних воєнізованих чи збройних формувань.

Також необхідним є посилення кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх до зазначених протиправних дій і, власне, криміналізація участі дітей у бойових діях. Актуальними є подальша гармонізація вітчизняного законодавства відповідно до норм міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо дітей-учасників бойових дій і встановлення відповідальності за їх вербування.

Анотація

У статті розглядаються проблемні питання залучення до бойових дій дітей і підлітків з боку так званих «Донецької та Луганської народних республік». Наголошується, що зазначені дії засуджуються міжнародним правом і національним законодавством України. Автори акцентують увагу на двох аспектах втягнення неповнолітніх до бойових дій. По-перше, на безпосередній участі дітей і підлітків у бойових діях та відповідних кримінальних наслідках таких дій як для неповнолітніх, так і для тих, хто залучає їх до такої діяльності. По-друге, на небезпечності такого явища, як активізація діяльності зі створення проросійських дитячих військово-патріотичних організацій у зоні проведення антитерористичної операції на територіях Донецької та Луганської областей. Зважаючи на суспільно-небезпечні наслідки залучення до бойових дій дітей і підлітків, автори пропонують ужити заходів щодо встановлення кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх до бойових дій і розширення переліку злочинів особами, котрі їх учинили у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, за які настає кримінальна відповідальність.

Summary

The article discusses the problematic issues of bringing to the military actions of the teenagers from the so-called "Donetsk and Luhansk people's republics". It is noted that these actions are condemned by international law and national legislation of Ukraine. The authors in their study focus on two aspects of the involvement of minors into military action. First, the direct participation of children and adolescents in military activities and their criminal consequences of those actions for minors and for those attracted them to such activities. Secondly, the authors emphasize the danger of such phenomena as the intensification of activities to develop children's Pro-Russian military-Patriotic organizations on the temporarily occupied territories of Donetsk and Lugansk regions. Despite the socially dangerous consequences of the involvement in hostilities of children and adolescents, the authors propose to take measures to establish criminal liability for involvement of minors in military actions and expansion of the list of crimes by those responsible at the age from fourteen till sixteen years, for which criminal liability.

Використана література:

1. В Минске стороны договорились сотрудничать с ЮНИСЕФ по вопросу детей в зоне АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://censor.net.ua/news/391399/v_minske_storony_dogovorilis_sotrudnichat_s_yunisef_po_voprosu_deteyi_v_zone_ato_sayidik.
2. Зубченко С. Діти війни: як Росія залучає українську молодь із тимчасово окупованих територій до терористичної діяльності / С. Зубченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/diti-viyini-yak-rosiya-zaluchaye-ukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriy-do-teroristichnoyi-diyalnosti.html>.
3. Ситуаційний огляд дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://issuu.com/crc-ngo/docs/65609ac81f7814>.
4. Вісник ДКВС. Діти-солдати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mercury.ethz.ch/bg_ChildSoldiers.
5. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23 червня 2004 року № 1845-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795.
6. The Paris Principles. The principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples_EN.pdf.
7. Школьники Донбасса взяли в руки оружие, чтобы защищать Родину [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ukraina.ru/news/20141106/1011093369.html>.
8. Сводки ополчения Новороссии (15.11.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-news.su/svodki-opolcheniya/84865-svodki-ot-opolcheniya-novorossii-15112015.html>.
9. Школьники «ЛНР» проходят военную подготовку в России [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ghall.com.ua/2016/06/26/shkolnyky-lnr-prohodyat-voennuyu-podhotovku-v-rossyy-vydeo/>.
10. Trafficking in Persons Report (june, 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.state.gov/j/tip.
11. За співпрацю з ДНР за два роки засуджені 15 підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3686871-za-spivpratsui-z-dnr-za-dva-roky-zasudzheni-15-pidlitkiv>.
12. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page2>.
13. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
14. Питання захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту – на контролі Омбудсмана і громадськості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/all-activity/6515-zn-pitannya-zaxistu-prav-ditej-v-umovax-zbrojnogo-konfliktu-na-kontroli>.

Марія Чеховська,

*доктор економічних наук,
професор кафедри національної безпеки
Академії безпеки відкритого суспільства*

Ірина Ничитайло,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри національної безпеки
Академії безпеки відкритого суспільства*